

**37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Állam- és Jogtudományi Szekció**

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Az étrendszabályozás jogi lehetőségei a klímavédelem érdekében

Kézirat lezárásának dátuma:

2024. november 4.

Nyilatkozom, hogy a dolgozat érdemi tartalmát illetően nem használtam mesterséges intelligenciát.

Tartalomjegyzék:

Az étrendszabályozás jogi lehetőségei a klímavédelem érdekében	1
1. Étrendszabályozás, vagyis az állati eredetű élelmiszerek állami korlátozása	4
2. Az étrendszabályozás kapcsolata az éghajlatváltozás elleni küzdelemmel	7
3. Lehet-e étrendet szabályozni a növényi étkezés előmozdítására? A vonatkozó jogalapok, illetve a jogi kötelezettségek áttekintése	9
3.1. A nemzetközi klímaváltozási egyezmények jelentősége, különös tekintettel a Párizsi Megállapodásra	9
3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a strasbourgi bíróság gyakorlata	12
3.3. Az étrendszabályozás jogi kötelezettsége az Európai Unió jog fényében: a Közös Agrárpolitika és a klímapolitika szabályai	15
3.3.1. Az áruk szabad áramlásának korlátozása környezetvédelmi okokból	18
4. Az alkotmányos jogok kapcsolódási pontjai az étrendbeli szokásokba való beavatkozást illetően	20
4.1. A belső jogi jogalap, valamint az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége az Alaptörvény alapján	21
4.2. Jogok kollíziója: az önrendelkezési jog mint az étrendszabályozás korlátja	23
5. Az étrendszabályozás jogi módszerei különböző szakjogágakban: magyar jogi szabályzás összehasonlító jogi kontextusban	25
5.1. Fiskális szabályozási eszközök	25
5.2. Információs szabályozási eszközök, ökcímkék	26
5.3. A viselkedést befolyásoló szabályozási eszközök	27
5.4. A szabályozási eszközök hatékonysága	28
6. Konklúzió	29

1. Étrendszabályozás, vagyis az állati eredetű élelmiszerek állami korlátozása

Az Egyesült Nemzetek Szövetségének (a továbbiakban: ENSZ) Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) 2012-ben kijelentette, hogy „a fenntartható táplálkozás kisebb terhet ró a környezetre, hozzájárul az élelmezés- és táplálkozás-biztonsághoz, továbbá elősegíti, hogy a jelen és jövő generációk egészségesen élhessenek”.¹ Az International Panel on Climate Change (IPCC) szerint pedig: „a növényi alapú étrendre való áttérés jelentős mértékben csökkentheti az élelmiszertermelésből származó kibocsátásokat, valamint megelőzheti a globális felmelegedést”.² Ezek alapján azt vizsgálom, hogy milyen jogi kérdéseket vet fel az állati eredetű élelmiszerek, különösen a húsfogyasztás állam által történő korlátozása. Különösen azt elemzem, hogy ennek szabályozása milyen jogalapokra hivatkozva lenne megvalósítható, milyen alapjogokat érintene, valamint milyen szabályozási eszközökön keresztül vitelezhetné ki az állam.

A témaválasztást az indokolja, hogy az állati eredetű élelmiszerek állami szintű visszaszorítása egyre sürgetőbbé válik nem csupán a klímaváltozás, de az állatvédelem és az emberi egészség szempontjából is.³ Emellett a nemzetközi tendencia is a szigorúbb szabályozás irányába mutat, ezáltal az államokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy hatékonyan megalkossák, kivitelezék és végrehajtsák ezen szabályokat.⁴ Egyre több nemzetközi előírás hívja fel az államokat az egészségesebb és fenntarthatóbb élelmiszerek fogyasztásának előmozdítására.⁵

Mára tehát tudományos és szakpolitikai konszenzus alakult ki azt illetően, hogy az éghajlatváltozás miatt elengedhetlenné vált a szigorúbb klímavédelmi szabályozás, amelynek körébe közép- illetve hosszútávon a magas karbonlábnyomú élelmiszertermelés szabályozása és így az agrikultúra reformja is szükségképpen beletartozik.⁶ A vonatkozó kötelezettségek forrása nemzetközi szinten az éghajlatvédelemre vonatkozó nemzetközi egyezmények lehetnek, illetve az emberi jogi rezsim, amellyel kapcsolatban a dolgot az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatát vizsgálja. Emellett regionális szinten az Európai Unió joganyaga fényében fogom

1 WWF (2022): „Tányérunkon a változás” WWF jelentése a fenntartható táplálkozásról Közép-Európában, https://wwf.hu/wp-content/uploads/2024/02/WWF_jelentes_HU.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.) p. 3.

2 Andrew Rowman (2023): „Where’s the Beef? Climate Change and Animal Product Consumption”, Wellbeing international, 2023.06.05. <https://wellbeingintl.org/wheres-the-beef-climate-change-and-animal-product-consumption/> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

3 Céline Bonnet, Zohra Bouamra-Mechemache, Vincent Réquillart and Nicolas Treich (2020): „Regulating Meat Consumption to Improve Health, the Environment and Animal Welfare”, France, Elsevier

4 Európai Unió Bizottsága: „Farm to Fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system”, An official EU website, 2020, https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

5 FAO-WHO regionális szimpózium (2017): „Fenntartható élelmiszer-rendszerek az egészséges táplálkozásért Európában és Közép-Ázsiában”, Budapest 2017. december 4.

6 Nelson Iván Aquidelo Higueta, Regina LaRocque, Alice McGushin (2023): „Climate change, industrial animal agriculture, and the role of physicians – Time to act”, The Journal of Climate Change and Health”, Volume 13

vizsgálni az élelmiszertermelés korlátozásának jelenlegi jogalapjait, illetve egy esetleges állami szabályozás kereteit.

Az étrendszabályozás jogi szempontból rendkívül összetett kérdés. Bár a téma elsősorban környezetjogi vonatkozású, nehezen kapcsolható csupán egyetlen jogághoz, hiszen számos aspektusa létezik: többek között kapcsolódik a nemzetközi joghoz, az agrárjoghoz, és az alkotmányjoghoz is. A téma komplexitása miatt szükséges a különböző jogágak közötti összefüggések feltárása, amely hozzájárulhat egy átfogóbb megértéshez és hatékonyabb szabályozási javaslatok kidolgozásához. Az agrárjog érintettségét elsősorban az alapozza meg, hogy a klímaváltozás egyik fő kiváltó oka a jelenlegi agrikultúra működése, hiszen kutatások bizonyítják, hogy a globális élelmiszertermelés felelős az üvegházhatású gázok kibocsátásának körülbelül egyharmadáért.⁷ Továbbá amennyiben az államok - a vonatkozó nemzetközi és alkotmányjogi keretek között - szabályozni kívánják az állati eredetű élelmiszerek termelését és fogyasztását, úgy ezen új szabályok szükségképpen érintik majd az agrárjogot, legyen szó adópolitikáról vagy állami támogatásról a mezőgazdaságra vonatkozóan.

Bár a hazai szakirodalom és joganyag korlátozott az állati eredetű étrendszabályozás jogi kereteit illetően, a nemzetközi környezet gazdagabb diskurzust kínál. Valamint, a hazai tételes joggal ellentétben - amely egyelőre nem tartalmaz olyan kötelezettségeket, amelyek csökkenteni kívánják a húsfogyasztást - más államoknál számos példát látni erre. Hasonló szabályok megalkotása a dolgozat feltevése szerint előreláthatóan elkerülhetetlenné fog válni a közeljövőben Magyarországon is. Habár a klímátörvény, illetve a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (továbbiakban: NÉS2) sem tartalmaz olyan rendelkezést, melynek kifejezett célkitűzése lenne az állati eredetű élelmiszerek visszaszorítása, azonban a mezőgazdaságból származó káros gázok kibocsátásának redukálására való törekvés egyértelmű.⁸ A mezőgazdasági termék fogalmát az uniós jog úgy határozta meg, hogy annak körébe tartozik: „a termőföld, az állattenyésztés és a halászat alaptermékei, valamint az ezekhez a termékekhez közvetlenül kapcsolódó első feldolgozási szint termékei”.⁹

Jelen dolgozat ugyanakkor nem azt kívánja sugallni, mintha a megoldás az állati eredetű élelmiszerek teljes betiltása volna, hiszen önmagában a korlátozott húsfogyasztás vagy a flexitariánus étrend is jelentős mértékben hozzájárul a fenntarthatósághoz.¹⁰ A növényi alapú

7 Food and Agriculture Organization of the United Nations (2021): „Food systems account for more than one third of global greenhouse gas emissions”, 2021.09.03., <https://www.fao.org/newsroom/detail/Food-systems-account-for-more-than-one-third-of-global-greenhouse-gas-emissions/en> (Utolsó letöltés: 2024.10.17.)

8 Melléklet a 23/2018. (X. 31.) OGY határozathoz, a 2018-2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia, 2018, Innovációs és Technológiai Minisztérium

9 EUMSZ 38. cikk (1) bekezdés

10 Marco Spingmann (2020): „Valuation of the health and climate-change benefits of healthy diets”, Background paper for The State of Food Security and Nutrition in the World 2020, UK, Nuffield Department of Population Health, University of Oxford

élelmiszerek termelésének ösztönzésével kapcsolatos kérdések terjedelmi okokból nem képezik a kutatás tárgyát, hiszen az agrártámogatási kérdések a Közös Agrárpolitika (KAP) hatálya alá tartoznak.¹¹ Ezzel ellentétben a kutatás célja az, hogy a húsfogyasztás csökkentésének jogi kereteit és lehetőségeit vizsgálja, amely a KAP-on túli, szélesebb kontextusban értelmezendő.

A kutatási kérdésem középpontjában az áll, hogy jogi szempontból lehetséges-e korlátozni az állati eredetű élelmiszerek fogyasztását. Ha igen, akkor milyen jogalapokra és kötelezettségekre támaszkodhat az állam, valamint milyen jogi eszközökkel valósíthatja meg ezt a korlátozást. A dolgozat célkitűzése egy effajta potenciális hazai szabályozás jogalapjainak a rendszerezése, valamint e jogalapokból fakadó korlátok számbavétele. Következésképpen a dolgozat egy jogágakon átívelő áttekintést nyújt. Továbbá vizsgálom, hogy az étrendszabályozásra vonatkozó potenciális szabályozás esetén milyen alapjogok kerülnének egymással összeütközésbe, és milyen kereteket jelölnek ki az alapjogok a szabályozás számára. Mindezen kérdések vizsgálatát nemzetközi, alkotmányjogi és rendes bíróságoknak a gyakorlatán keresztül kívánom szemléltetni. A kutatás során, az összehasonlító jogi elemzés keretében utalok arra is, hogy más államok milyen különböző szabályozási módszereket és eszközöket alkalmaznak az állati eredetű élelmiszerek visszaszorítására.

A dolgozat a 2. pontban bemutatja, hogy az állati eredetű élelmiszerek termelése milyen problémákat okoz a klímaváltozás tekintetében. Kitérek a globális ételpazarlás jelenségére, különös figyelmet fordítva az állati eredetű élelmiszerekre, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak a pazarláshoz. A 3. pontban vizsgálom, hogy milyen jogalap alapján lenne lehetséges szabályozni az állampolgárok húsfogyasztási, avagy egyéb étrendbeli szokásait. Először bemutatom, hogy milyen szerepet töltenek be a klímaegyezmények, különös tekintettel a Párizsi Megállapodásra (3.1. pont). Majd vizsgálom, hogy melyek az államok tevőleges kötelezettségei az éghajlatvédelem tekintetében az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) alapján (3.2. pont). Külön pontban elemzem, hogy milyen uniós jogalapok alapján alkothat az Európai Unió (EU) szabályokat az étrendszabályozásra vonatkozóan (3.3. pont). A 4. pontban az állati eredetű élelmiszerek korlátozásának alkotmányjogi vonatkozásait tekintem át, különös tekintettel arra, hogy egy potenciális jogi szabályozás milyen alkotmányos jogokat érintene (4.1. pont), valamint sorra veszem a különböző jogok ütközésének eseteit (4.2. pont). Az 5. pontban azt elemzem, hogy milyen szabályozási módszerek állnak az állam rendelkezésére az állati eredetű élelmiszerek előállításának és forgalmazásának a csökkentésére. A 6. pontban következtetéseket fogalmazok meg.

11 CAP Strategic Plans Regulation

2. Az étrendszabályozás kapcsolata az éghajlatváltozás elleni küzdelemmel

A globális felmelegedés a klímaváltozás elkerülhetetlen és előrelátható hatása, amelyet az emberi tevékenységhez köthető üvegházhatású gázok okoznak, főképpen az ipari szektor, a közlekedés, és az agrikultúra kibocsátásainak köszönhetően.¹² A legnagyobb kihívást nem csupán az jelenti, hogy az államok a globális felmelegedést 1,5 °C-on tartsák a Párizsi Megállapodásnak megfelelően, hanem az, hogy emellett biztosítsák az élelmiszerbiztonságot is, valamint megállítsák az ökoszisztémák pusztulását. Az emberek ételfogyasztási szokásai jelentős mértékben befolyásolják a föld felmelegedését, és cserébe a klímaválság is káros következményekkel jár az élelmiszertermelésre és az élelemellátásra világszerte.

Az agrikultúra jelenlegi formájában nagyban hozzájárul az üvegházhatású gázok kibocsátásához, legfőképpen a metán és dinitrogén-oxid kibocsátás által. A metánt, amely jóval erősebb üvegházhatású gáz, mint a szén-dioxid, a szarvasmarhák termelik emésztésük során. A dinitrogén-oxid kibocsátásért pedig az ipari folyamatok, a fosszilis tüzelőanyagok égetése, valamint a mezőgazdasági műtrágyázás a felelős. Az élelmiszerellátás a globális üvegházhatású gázkibocsátás közel 30%-áért felelős.¹³ Ezen belül az állattenyésztés, különösen a marhahús és a tejtermékek termelése az agrárium kibocsátásának legalább 14,5%-áért felelős.¹⁴ Az EU mezőgazdasága kibocsátásainak pedig 70%-a az állattenyésztéshez köthető, különösen a metán révén.¹⁵

Az éghajlatváltozás alapvetően befolyásolja az élelmiszertermelés módját. Az étrendi / élelmiszerfogyasztási szokások ráadásul a biológiai sokféleség rohamos elvesztését is fokozzák.¹⁶ Az állattenyésztés rendkívül erőforrásigényes, hiszen nagymennyiségű vizet, takarmányt és földterületet igényel, melyek felhasználása hozzájárul a biodiverzitás csökkenéséhez. Az állattenyésztéshez szükséges földterületeket sokszor erdőirtások révén szerzik - az így szabaddá

12 IPCC (2021) Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC. Cambridge University Press

https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/?fbclid=IwY2xjawG_8yNleHRuA2FlbQIxMAABHc9S5wxH6C1cT3AWehE9jdoVMbinJl3OtRfz8PnofmeqwIZaNN1HS0LKuw_aem_8BejPjMvOSwzEf26HlKw (Utolsó letöltés: 2024.10.17.)

13 Shukla PR, Skea J, Slade R, et al., eds. Climate Change 2022: „Impacts, Adaptation and Vulnerability”. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.; UK, Cambridge University Press, 2022. doi:10.1017/9781009157926 (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7.)

14 Caroline Christen (2023): „IPCC: Slashing Emissions From Meat Crucial to Climate Action”, March 27th 2023, <https://sentientmedia.org/ipcc-report-food-system/>, (Utolsó letöltés: 2024.10.17.)

15 Rebecca Williams (2024): „Looking to Livestock: Gauging the Evolution of the EU’s Agri-Climate Law and Policy”, Glasgow UK, Cambridge University Press, p. 2.

16 Grooten M. Bending the Curve of Biodiversity Loss. (Almond REA, Peter- sen T, eds.). WWF; 2020. https://wwf.in.awsassets.panda.org/downloads/lpr_2020_full_report.pdf, (Utolsó letöltés: 2024.10.17.)

váló területet legelővé vagy takarmánytermesztési területté alakítják át. Az erdőirtás pedig egyrészt csökkenti a szén-dioxid megkötő, úgynevezett nyelő kapacitásokat, másrészt fokozza a karbonforrásokat, hiszen az égetéssel felszabadítja a bennük tárolt szén-dioxidot.¹⁷ A FAO 2017-es becslése szerint a marhahústermelésből származó teljes éves kibocsátás, beleértve a mezőgazdasági termelésből származó kibocsátásokat és a földhasználat változását, 2010-ben nagyjából 3 milliárd tonna szén-dioxid egyenérték volt, amely abban az évben a teljes globális üvegházhatású gázok kibocsátásának 7%-át jelentette.¹⁸

Amennyiben a globális élelmiszer-pazarlást 2030-ig a felére csökkentenénk, az 4%-kal csökkentheti a globális mezőgazdasági üvegházhatású gázok kibocsátását, és 153 millióval csökkentené az alultáplált emberek számát.¹⁹ Az élelmiszerek globális eloszlása ugyanis igen egyenlőtlen, hiszen míg a világ népességének 40%-a túlsúlyosnak számít, csaknem 10%-a éheznek.²⁰ A globális népesség elhízottságával kapcsolatban a World Health Organization legfrissebb kutatása szerint az okok olyan tényezőkhez kapcsolódnak, mint az egészséges és fenntartható élelmiszerek lokális, megfizethető áron való elérhetőségének a hiánya, a biztonságos és könnyű fizikai mobilitás hiánya, valamint a megfelelő jogi és szabályozási környezet hiánya.²¹

Az étrendszabályozás éghajlatvédelmi szempontból való kiemelt jelentőségét támasztja alá az ENSZ Emissziós Rész jelentése is, amelynek célja az, hogy felmérje a különbséget a Párizsi Megállapodás 1,5 °C-os céljához szükséges kibocsátáscsökkentés és az államok valós kibocsátáscsökkentési erőfeszítései között. Ez a „rész”, amely a kettő között fennáll, mutatja meg, mennyire vagyunk távol attól, hogy elérjük a szükséges kibocsátási szinteket, és hogy milyen további intézkedésekre lenne szükség ahhoz, hogy megfékezzük a klímaváltozást. A 2023-as jelentés szerint azon államok, amelyek a kevesebb húsfogyasztást támogató eszközöket vezetnek be, azok táplálkozási, környezeti és gazdasági előnyökkel is járnak a fenntartható élelmiszer-ellátás kialakításában és a globális élelmiszerbiztonság javításában.²²

A fentiek tükrében tehát megállapítható, hogy a teljes mértékben vagy túlnyomórészt növényi alapú, illetve az állati eredetű élelmiszereket mérsékelt arányban tartalmazó étrend fogyasztása

17 Richard Waite, Tim Searchinger, Janet Ranganathan and Jessica Zions: 6 Pressing Questions About Beef and Climate Change Answered: March 7 2022, <https://www.wri.org/insights/6-pressing-questions-about-beef-and-climate-change-answered>, (Utolsó letöltés: 2024.10.17.)

18 Ui.

19 OECD: „OECD-FAO Agricultural Outlook 2024-2033”, Executive summary, Közzétéve: 2024. július 2. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-fao-agricultural-outlook-2024-2033_4c5d2cfb-en.html (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7.)

20 WHO. Obesity and overweight. Közzétéve: 2021. június 9. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7.)

21 WHO: „Obesity and overweight”, Közzétéve: 2024. március 1. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7.)

22 UNEP (2023). Emission Gap Report 2023: „Broken Record - Temperature hit new highs yet world fails to cut emissions (again)” p. 43.

jelentősen csökkentené az emberi tevékenység ökológiai és klímalábnyomát. Az IPCC szerint 2050-re a növénytermesztési és állattenyésztési tevékenységek, valamint az agrárerdészet reformja az összes üvegházhatású gázkibocsátást akár egyharmadával is mérsékelheti.²³ A növényi alapú étrendhez szükséges élelmiszerek előállítása ráadásul jóval kevesebb földterületet, energiát és vízfelhasználást igényel, valamint termelésük hatékonyabb, és kevesebb hulladékkal jár együtt, mint az állati eredetű termékeké. Az Oxfordi Egyetem „Our World in Data” projektje szerint, a világ növényi alapú étrendre történő átállítása elegendő élelmet biztosítana tízmilliárd ember számára, és felszabadítaná a mezőgazdasági területek 75%-át a természet visszaállítása érdekében.²⁴

Következésképpen olyan jogi szabályozásra lenne szükség, amelyek az állati eredetű termékek fogyasztásának számszerű csökkenéséhez vezetnek, és ezáltal az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkenésében is alapvető szerepet játszanak.

3. Lehet-e étrendet szabályozni a növényi étkezés előmozdítására? A vonatkozó jogalapok, illetve a jogi kötelezettségek áttekintése

3.1. A nemzetközi klímaváltozási egyezmények jelentősége, különös tekintettel a Párizsi Megállapodásra

A klímamitigáció és az agrikultúra szoros összefüggésben állnak egymással, hiszen az agrikultúra jelentős szerepet játszik mind a klímaváltozás okainak, mind a probléma megoldásainak tekintetében. Az éghajlatvédelmi szabályok főbb kereteit a nemzetközi jogi szabályok adják, amelyek irányt mutatnak a nemzeti jogi szabályok alakításának is.

Nagy jelentőséggel bír az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezmény (UNFCCC), amely 1992-ben született.²⁵ Az UNFCCC jegyzőkönyve a Párizsi Megállapodás, amely egy jogilag kötelező előírásokat tartalmazó, univerzális megállapodás. 2015-ben a Párizsi Megállapodás nagy áttörést jelentett a klímavédelem területén, hiszen a megállapodás célja, hogy a hőmérséklet-emelkedést jóval "2 °C alatt tartsa az iparosodás előtti szinthez képest, és erőfeszítéseket tegyen annak érdekében, hogy a hőmérsékletemelkedés legfeljebb 1,5 °C-kal haladja meg az iparosodás előtti

23 Andrew Rowman (2023): „Where’s the Beef? Climate Change and Animal Product Consumption”, Wellbeing international, 2023.06.05. <https://wellbeingintl.org/wheres-the-beef-climate-change-and-animal-product-consumption/> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

24 Ui.

25 UNFCCC, United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992

szintet, mivel ez jelentős mértékben csökkentené az éghajlatváltozás kockázatait és hatásait”.²⁶ A cél teljesülése érdekében az államoknak Nemzetileg Meghatározott Hozzájárulást (NDC) kell tennie, valamint a fejlett államoknak abszolút mértékű kibocsátás-csökkentési célt kell megállapítaniuk, amelynek ötévente egyre ambiciózusabb vállalásokat kell tartalmaznia a 4. cikkben foglaltaknak megfelelően.

Noha a Megállapodás nem írja elő kifejezetten a mezőgazdasági kibocsátáscsökkentést, a Preambuluma kiemeli, hogy a részes felek felismerik azt, hogy a fenntartható életmódok, illetve a fenntartható fogyasztási és termelési minták fontos szerepet játszanak az éghajlatváltozás kezelésében.²⁷ Ez közvetett módon kapcsolatot teremt az étrendszabályozás és a Megállapodáshoz kapcsolódó kötelezettségek között, minekután a Preambulum meghatározza a kontextust, amelyben a Megállapodás értelmezendő. Az IPCC továbbá egyértelműen hangsúlyozza, hogy az üvegházhatású gázokat nagy mennyiségben igénylő termékek iránti kereslet csökkentése, továbbá az olyan életmódbeli döntések, amelyek csökkentik az energiaigényt és az élelmiszertermelés környezetterhelését, segíthet a globális felmelegedés mértékét 1,5 °C-hoz közel tartani.²⁸ Álláspontom szerint ide tartozik szükségképpen az állati eredetű élelmiszerek korlátozása is. Egyesek szerint ráadásul, az ÜHG kibocsátás csökkentéséhez nem elég kisebb változásokat eszközölni.²⁹ Alapvető átalakulásra van szükség a termelési-fogyasztási rendszerekben, és elengedhetetlen, hogy a fogyasztási és termelési rendszerek átfogó átalakítása a globális klímapolitikai napirendre kerüljön.³⁰

Az NDC-k tartalmát az államok maguk határozhatják meg, az EU tagállamai pedig közösen tesznek vállalást az EU egészére nézve. Az EU pedig a mezőgazdasági szektor kibocsátásaira nézve is tesz vállalást az NDC-ében.³¹ Az Európai Unió a saját NDC-én keresztül jogi kötelezettséggel is bír arra, hogy figyelembe vegye az élelmiszertermelés életképességét nemzeti éghajlati terveiben, és egyre valószínűbb, hogy puha vagy kemény jogi kötelezettségek következhetnek a mezőgazdasági állattartásból eredő kibocsátások kezelésére.³²

26 Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről szóló 2016. évi L. törvény 2. cikk 1. bekezdés a) pontja

27 Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről szóló 2016. évi L. törvény Preambuluma

28 IPCC 2018 „Chapter 2: Mitigation pathways compatible with 1.5 C in the context of sustainable development”. The IPCC Special Report on Global Warming of 1.5 C, 93-174.

29 Daniel Welch and Dale Southerton: „After Paris: transitions for sustainable consumption” (2019) 15(1) Sustainability: Science, Practice and Policy p. 32.

30 Ui. p. 32.

31 Update of the NDC of the European Union and its Member States, 2020 december 17, Berlin, https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/EU_NDC_Submission_December%202020.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

32 Ui.

A Párizsi Megállapodás előrehaladásával kapcsolatban 2023-ban elfogadott Globális Értékelés ráadásul kifejezetten kiemeli a fenntartható életmódra, illetve a fogyasztási és termelési mintákra való áttérés fontosságát az éghajlatváltozás kezelésére irányuló erőfeszítéseket illetően, valamint ösztönzi az erre irányuló intézkedéseket.³³ A Globális Értékelés megállapításait az NDC-k kötelező felülvizsgálata során, az új intézkedések meghatározásakor az államok kötelesek figyelembe venni.³⁴

Az NDC Partnership nevű szervezet célja a Párizsi Megállapodás részes államainak segítése ajánlások és javaslatok kidolgozásán keresztül. E szervezet is azt javasolja az államok agrikultúrájának szektorát illetően, hogy az abban található fejlesztési útmutatásokat az adott ország egyedi körülményeihez kell igazítani. A javaslat leszögezi, hogy a Párizsi Megállapodás célkitűzései nem érhetőek el a mezőgazdasági ágazatot érintő radikális reformok nélkül, továbbá azt is, hogy ha valamennyi NDC-ben ambiciózusabb és célzottabb intézkedések kerülnének megfogalmazásra a mezőgazdaságra vonatkozóan, az segítene megvalósítani az elengedhetetlen átalakulást.³⁵ Ami az eddigi NDC-ket illeti, az ajánlás kiemeli, hogy az államok kevés figyelmet fordítanak az élelmiszer-ellátási lánc egészére a kibocsátáscsökkentésnél a mezőgazdasági szektorral kapcsolatban, annak ellenére, hogy az jelentős kibocsátások forrása. Hiányosságnak tartja, hogy egyik állam sem hangsúlyozza az egészségesebb és fenntarthatóbb étrendre való váltás szükségességét, és csak az országok elenyésző része foglalkozik az élelmiszerpazarlás kérdésével.³⁶ A WWF szervezet is elemezte a frissített NDC-ket, és arról számolt be, hogy a 63 frissített NDC-ben már megtalálhatóak olyan mérséklő intézkedések, amelyek kifejezetten figyelembe veszik az állattartás kérdését.³⁷ Ez 133%-os növekedést jelent a korábbi 27 NDC-hez képest, amely egy biztató tendenciát mutat.³⁸

Az NDC-k fejlesztésére tett javaslat továbbá kiemeli, hogy az állati eredetű élelmiszerek, különös tekintettel a húsfogyasztásra, jelentősen hozzájárulnak az ÜHG kibocsátáshoz, az emberi egészség romlásához, valamint az ételpazarláshoz.³⁹ Ennek kapcsán rámutat arra, hogy a magas jövedelmű országokban a magas húsfogyasztásról a növényi alapú ételekre való szisztematikus

33 United Nations Framework Convention on Climate Change (2023), Global Stocktake 2023 para. 36.

34 Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről szóló 2016. évi L. törvény 14. cikk 1. bekezdés

35 Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC’s: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute, www.wri.org/publication/enhancing-ndcs-agriculture, (Utolsó letöltés: 2024.10.15.)

36 Ui. p. 7.

37 WWF (2022): „Unlocking and Scaling Climate Solutions in Food Systems: An Assessment of Nationally Determined Contributions”,

https://www.fint.awsassets.panda.org/downloads/unlocking_and_scaling_climate_solutions_in_food_systems___wwf_analysis_of_ndcs_2022.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.) p. 17.

38 Ui. p. 17.

39 Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC’s: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute p. 22.

átállítás kedvező és szükséges lenne mind az emberi egészségre, mind a klímára vonatkozóan.⁴⁰ A nagy léptékű étrendbeli változások lehetségessé váltak, amelyet alátámaszt többek között az, hogy az USA-ban és Európában a marhahús fogyasztás jelentősen csökkent az 1970-es évek óta, miközben a csirkehús fogyasztás erőteljesen nőtt.⁴¹ Az étrendbeli változások további ösztönzésére a javaslat számos példát hoz, mint például a húshelyettesítő élelmiszerek fejlesztésébe való beruházások, a növényi étrendek marketingjének javítása, valamint az élelmiszer-beszerzési gyakorlat megváltoztatásának különböző kormányzati intézkedésekkel való támogatása. A kormányzati intézkedések közé sorolja ezenfelül a nemzeti étrendi irányelvek és fogyasztóvédelmi szabályok kidolgozását olyan módon, hogy az szem előtt tartsa a környezeti fenntarthatóságot.⁴²

3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a strasbourgi bíróság gyakorlata

Az államok étrendszabályozási lehetőségei, illetve esetleges kötelezettségei körében vizsgálándó az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) is.⁴³ A klímavédelem és az emberi jogok védelme közötti kapcsolat abban lelhető fel, hogy a klímaváltozás sérthet olyan emberi jogokat, mint például az élethez, a tulajdon védelméhez vagy a magán- és családi élethez való jog. Az éghajlatváltozás elleni hatékony állami intézkedés tehát emberi jogi kötelezettség is,⁴⁴ és amint fentebb bemutattam, a teljes karbonsemlegesség eléréséhez szükségesnek mutatkozik az étrendbeli szokások szabályozása is közép- illetve hosszútávon.

Felvetődik először is az az előkérdés, hogy az állam számára „csupán” jogosultság lenne szigorúbban szabályozni az állati eredetű élelmiszerek termelését és forgalmazását, vagy egyenesen kötelezettség. Az EJEE bár nem tartalmaz kifejezett rendelkezést sem az egészséges környezethez való jogról, sem az emberi környezet védelméről, ám amennyiben a környezetszennyezés emberi jogok sérelmére vezet, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) számos esetben állapított már meg Egyezmény sértést, hiszen „az Egyezmény egyes jogainak

40 Ui. p. 22.

41 Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC’s: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute, www.wri.org/publication/enhancing-ndcs-agriculture, (Utolsó letöltés: 2024.10.15.) p. 22.

42 Ui. p. 22.

43 Council of Europe (1950). European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms

44 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 2024. április 9.

gyakorlását alááshatja a környezetben okozott kár és a környezeti kockázatoknak való kitettség.⁴⁵

Az EJEE ítélkezési gyakorlata szerint a környezetszennyezéssel kapcsolatos ügyekben az Egyezmény megsértésének megállapításához szükség van egy nyilvánvaló hibára vagy mulasztásra az állam részéről, amelyet az államot képviselő, például valamely nemzeti hatóság követ el.⁴⁶ A mulasztás egy olyan intézkedésre kell hogy vonatkozzon, amely a hatóságok hatáskörén belül van, és annak meghozatala, észszerűen mérlegelve elvárható lett volna a veszély elkerülése érdekében.⁴⁷ Emellett ahhoz, hogy az állam pozitív (tevőleges) kötelezettsége szóba jöjjön, bizonyítani kell, hogy a hatóságok tudtak vagy tudniuk kellett volna a joghatóságuk alá tartozó személyek jogait fenyegető valós és közvetlen veszély fennállásáról, amellyel kapcsolatban mulasztásuk felmerül.⁴⁸

Az EJEE 8. cikke szabályozza a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot, melynek értelmezését az Arrondale-ügy bővítette ki, majd a López Ostra v. Spanyolország ügy azt tovább tágította. A López Ostra v. Spanyolország ügy kapcsán megállapította a Bíróság, hogy az állam felelőssége megalapozott volt, amiért nem védte meg a panaszosokat a lakásuk közvetlen közelében lévő, illegális hulladékokat kezelő létesítmény által okozott környezeti károktól, amely akadályozta a panaszosokat abban, hogy megfelelően élvezzék az otthon, illetve a magán- és családi élet tiszteletét.⁴⁹ Következésképpen, a bíróság az állam felelősségét nem annak aktív magatartásában, hanem a nyitva álló cselekvési lehetőségek elmulasztásában, azaz az aktív magatartás hiányában látta. Továbbá, a Fadeyeva-ügyben is megállapításra került, hogy az állami hatóságok nem biztosítottak semmiféle megoldást, amely hasonlóan a korábban említett esetekhez, megelőzhette vagy korlátok közé szoríthatta volna a szennyezést.⁵⁰ Mindezek kapcsán felmerül annak a kérdése, hogy az állam felelősségét nem csupán egy egyezményben szereplő egyéni jogsértés alapozhatja meg, hanem az azokhoz kapcsolódó környezeti károkozás is. Az állam mulasztása és aktív cselekedete is megalapozhat Egyezmény-sértést.

Fontos kiemelni, hogy környezetvédelmi ügyekben a 8. cikk megsértésének megállapításához három feltétel együttes teljesülésének kell megvalósulnia: az átlagostól eltérő, azaz súlyos környezeti szennyezésről kell, hogy szó legyen, amelyet az állam okozott közvetlenül vagy közvetve, és ez közvetlen káros hatással van az egyén magán- vagy családi életére, jóllétére. Az

45 Council of Europe (2012) i. m.

46 Bándi Gyula: „Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti jogok”, 2021, Acta Humana p. 191.

47 Bögs Fruzsina (2023): „Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek jelene és jövőjének lehetséges irányai”, Közigazgatás Tudomány, 2023/1. 115-138., p. 128.

48 Ui. p. 128.

49 López Ostra v. Spain, (16798/90. 1994. december 9.

50 Fadeyeva v. Russia (55723/00) határozat, 2005. június 9.

állam által „közvetlen vagy közvetett módon okozott” kár feltételét a Tatar v. Románia-ügy kapcsán, a „közvetlen káros hatás” feltételét pedig a López Ostra v. Spanyolország ügy vonatkozásában állapította meg a bíróság. A súlyosságra vonatkozó feltételt pedig többek között a Fadeyeva-ügy kapcsán is kifejtette. Emellett, azt már Magyarország tekintetében is megerősítette a Bor v. Magyarország ügyet illetően, hogy az államot tevőleges, pozitív kötelezettség terheli arra vonatkozóan, hogy „minden ésszerű, megfelelő intézkedést megtegyen” a kérelmező jogainak biztosítására.⁵¹

Az államokat éghajlatvédelmi tevékenységük körében a fentiekől eltérő kötelezettségek terhelik. Tevőleges kötelezettségeik sokkal részletesebben meghatározottak, mint a környezetszennyezéssel kapcsolatos ügyekben. A kibocsátáscsökkentésre vonatkozó kötelezettségeket az EJEB a Verein KlimaSeniorinnen v. Svájc ügyben fejtette ki.⁵² A kérelmezők szerint Svájc nem tartotta be a Svájci Alkotmányból és EJE-ből származó kötelezettségeit, mivel nem hozott megfelelő kibocsátáscsökkentési intézkedéseket annak érdekében, hogy a globális hőmérséklet-emelkedés az iparosodás előtti szinthez képest 2 °C alatt maradjon.⁵³ Ezenfelül, a kérelmezők arra hivatkoztak, hogy az állam nem teljesítette az élet hatékony védelmére, valamint a magán- és családi életük tiszteletben tartásának biztosítására vonatkozó pozitív kötelezettségeit, amely az EJE 2. és 8. cikkéhez kapcsolódik. A EJEB megállapította, hogy Svájc megsértette az EJE 8. cikkét, amiért „kritikus hiányosságok mutatkoznak” a kibocsátáscsökkentési intézkedések ambíciósintjében és a nemzeti szintű mitigációs szabályokban.⁵⁴

Az ítélet tételesen meghatározza, hogy az államoknak milyen pozitív kötelezettségei vannak a klímaváltozást illetően, tekintettel az általuk kötelezőként elfogadott Párizsi Megállapodásra. Az ítélet kimondja, hogy az EJE 8. cikke biztosítja az egyén számára a hatékony állami védelmet az életüket, egészségüket, jólétüket és életminőségüket súlyosan érintő kedvezőtlen hatásokkal szemben, ideértve az éghajlatváltozás káros következményeit és kockázatait.⁵⁵ Az állam kötelessége ezen jog alapján, hogy hozzájáruljon ennek a hatékony védelemnek a biztosításához, amely magába foglalja annak megelőzését is, hogy a globális felmelegedés olyan szintre emelkedjen, amely súlyos és visszafordíthatatlan károkat okozna az emberi jogokra nézve.⁵⁶ Ezzel összefüggésben, az állam pozitív kötelezettsége magában foglalja a kötelező érvényű kibocsátáscsökkentési célszámok és csökkentési útvonalak kitűzését és hatékony gyakorlati

51 Bor v. Magyarország, (50474/08). sz. kérelem, ítélet 2013. június 18., 24. bekezdés

52 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 2024. április 9.

53 Bögös Fruzsina (2023): „Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek jelene és jövőjének lehetséges irányai”, Közigazgatás Tudomány, 2023/1. 115-138., p. 124.

54 Andrea Hajagos (2024): „Győztek a svájci nyugdíjasok klímaügyben az európai bíróságon”, Euronews, <https://hu.euronews.com/2024/04/09/gyoztek-a-svajci-nyugdijasok-klímaugyben-az-europai-birosagon>, 2024.04.09, (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

55 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 2024. április 9., 544. bekezdés

56 Uo. 544. bekezdés

alkalmazását és végrehajtását.⁵⁷ A kibocsátáscsökkentési intézkedéseknek a Párizsi Megállapodásban megfogalmazott célkitűzésekre tekintettel kell lenniük, és az államok kötelesek az Egyezmény hatálya alatt a következő három évtizeden belül elérni a nettó karbonsemlegességet.⁵⁸ E karbonsemlegességhez vezető időszakra vonatkozóan közbenső csökkentési célokat is ki kell tűzniük és végre kell hajtaniuk.⁵⁹ Valamint, e céloknak a nemzeti szabályozási keret szerves részét kell képezniük, az általános és ágazati kibocsátáscsökkentési intézkedések alapjaként.⁶⁰ Továbbá, azonnali kibocsátáscsökkentésre is kötelesek az államok.

Mivel a nettó klímasemlegességhez elkerülhetetlen lesz az agrárium kibocsátásainak csökkentése is, az étrendszabályozás szükségessége is felmerül. A KlimaSeniorinnen ügyben kifejtettek alapján pedig megállapítható, hogy az államokat tevőleges kötelezettség terheli arra nézve, hogy a gazdaság minden szektorára kiterjedő szabályokat fogadjon el az átfogó ÜHG-csökkentési célok végrehajtása érdekében. E körben hosszútávon felmerülhet az étrendszabályozás szükségessége is, mint a klímasemlegességi cél érdekében végzett állami szabályozás. Következésképpen, különösen az EJEB 8. cikke alapján az államok aktív kötelezettséggel rendelkeznek nem csupán a környezetvédelemre általánosságában véve, hanem a klímaváltozás elleni hatékonyabb küzdelemre is, ezáltal az állattartásból származó kibocsátások szigorúbb szabályozására.

A pozitív kötelezettségek körében az állam köteles minden „ésszerű és megfelelő” intézkedést meghozni az egyének védelme érdekében a veszélyes környezeti hatásokkal járó klímaváltozással szemben. Ezen mulasztás pedig az egyezményben tárgyalt egyéni jogok kiterjesztett bírói értelmezésén és gyakorlatán keresztül, közvetett módon sérti az egyezményben szereplő jogokat. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az állam számára az étrendszabályozás kérdése nem csupán jogosultság, de az Egyezményből fakadó pozitív kötelezettség is. Bár a kibocsátáscsökkentési célok elfogadása és végrehajtása tekintetében az államoknak nincsen mérlegelési szabadsága, az EJEB hangsúlyozta, hogy e célok teljesítéséhez szükséges eszközeinek megválasztása tekintetében szabadsággal és mérlegelési jogkörrel rendelkeznek.⁶¹

3.3. Az étrendszabályozás jogi kötelezettsége az Európai Unió jog fényében: a Közös Agrárpolitika és a klímapolitika szabályai

⁵⁷ Ui. 548. bekezdés

⁵⁸ Ui. 547. bekezdés

⁵⁹ Ui. 549. bekezdés

⁶⁰ Ui. 549. bekezdés

⁶¹ Ui. 547. bekezdés

Az Európai Unió kétféle okból alkothat jogi normákat a klímaválság kezelésére: jogalkotási eljárásban saját elhatározásából a számára biztosított hatáskörök keretei között, illetve saját nemzetközi jogi kötelezettség alapján. Ezen túl az EU-ban a klímapolitika megosztott hatáskör, tehát a tagállam az uniós jogi kötelezettségein túl is dönthet további kibocsátáscsökkentési intézkedésekről. Ebből kifolyólag, az EU-s jog tartalmazhat felhatalmazást, sőt kötelezettséget is a tagállamok számára különböző intézkedések meghozására, amely magába foglalhatja az állati eredetű élelmiszerek csökkentését. Valamint, amennyiben a tagállamok saját vállalat tesznek ilyen intézkedés meghozatalára, úgy azt az uniós jognak megfelelően hozhatják meg. Ezen kérdések áttekintését kívánom a kutatás ezen részében tárgyalni.

Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 191. cikke alapján, a regionális vagy globális környezeti problémák kezelésére az EU intézkedéseket hozhat, különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelem terén.⁶² Az éghajlatvédelmi célok teljesítése körében van az Uniónak jogi lehetősége az agrárium kibocsátásainak csökkentésére is, amely fogalmi körébe beletartozhat adott esetben az étrendszabályozás kérdése is. Míg az állattartó telepek és az állati eredetű termékek termelése főként az EU szintjén kerülnek szabályozásra a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében, addig az állati eredetű termékek fogyasztása alapvetően tagállami szinten szabályzott.⁶³ Az eltérést legjobban az mutatja, hogy a termelési oldalon nagyobb hangsúly van a fenntarthatóságon és a környezeti hatások csökkentésén, mint a fogyasztási oldalon.

A KAP legutóbbi reformjai, amelyek 2023-tól léptek hatályba arra utalnak, hogy új lendületet kap az állattartással kapcsolatos kérdések kezelése. A legújabb reform bevezette a „Green Architecture”-t, melynek célja az, hogy különböző környezetvédelmi támogatási lehetőségeken keresztül hozzájáruljon az állattenyésztési kibocsátások csökkentéséhez.⁶⁴ Új, önkéntes programokat is bevezetett, amelynek célja a gazdák ösztönzése arra, hogy fenntarthatóbb gyakorlatot folytassanak. Ezenfelül az új KAP stratégiai tervezetének a részeként, a tagállamoknak a 2021-2027-es időszakban magasabb szintű klímavédelmi célokat kell kitűzniük és nagyobb erőfeszítéseket kell tenniük, mint eddig.⁶⁵ Mindezen folyamatokat és stratégiákat illetően, a tagállamoknak évente jelentést kell készíteniük a terveik előrehaladásáról, amelyet az

62 Consolidated version of the Treaty on European Union [2012] OJ C326/13.

63 H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december

64 CAP Strategic Plans Regulation, n. 58 above, Art. 109(2).

65 Ui. Article 105

Európai Bizottság szigorúan ellenőriz arra vonatkozóan, hogy teljesülnek-e a KAP klímavédelmi célkitűzései.⁶⁶

Az EU klímarendelete⁶⁷ 2021-ben lépett életbe, amely megteremti a jogi keretet az EU hosszú távú klímavédelmi stratégiájának végrehajtására. A rendelet három fő elemet tartalmaz, az egyik a 2050-es karbonsemlegességre vonatkozó célkitűzés, amely azt kívánja elérni, hogy az EU teljes ÜHG kibocsátása és szénelnyelése egyensúlyba kerüljön. A második eleme az a célkitűzés, hogy 2030-ra 55%-os ÜHG-kibocsátás csökkentést érjen el az EU az 1990-es szinthez képest.⁶⁸ A harmadik eleme pedig az előrehaladás nyomon követésére és a felülvizsgálatra vonatkozik, amelynek során a Bizottság jelentéseket készít és szükség esetén további intézkedéseket javasol. A Közös Erőfeszítés Szabályozása (ESR) és a Földhasználatról és az Erdőgazdálkodásról szóló rendelet (LULUCF) szabályozása ennek elérésében kulcsszerepet játszik, ám az állattenyésztési ágazatra vonatkozó szigorú célok hiánya miatt az ágazat továbbra is nehezen szabályozható terület marad.

A Közös Erőfeszítés Szabályozása (ESR) az EU-s klímakeret része, amely szabályozza azon szektorok kibocsátását, amelyet más EU-s jogi norma (az Emission Trading System) elmulasztott, így többek között a mezőgazdasági szektor kibocsátását is. Célja az, hogy a 2005-ös szinthez képest 2030-ig 30%-kal csökkentse az ÜHG kibocsátását az EU-ban.⁶⁹ Miután nem határoz meg szektoronként kibocsátáscsökkentési célokat, ez lehetővé teszi, hogy az állattenyésztési ágazatot érintő ÜHG-kibocsátásokat más szektorok csökkentéseivel kompenzálják.⁷⁰

A Földhasználatról és az Erdőgazdálkodásról szóló rendelet (LULUCF) továbbá bevezette az adószabályt az erdőgazdálkodásban, amely alapján a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a földhasználatból származó kibocsátások teljes mértékben ellentételezve legyenek meghatározott intézkedések révén.⁷¹ 2021-ben egy javaslat jelentős változásokat alkalmazott a rendeletet illetően, amely egyrészt szigorúbb célokat tűzött ki, másrészt kiterjesztette a szabályozás hatályát az állattartással összefüggő kibocsátásokra.⁷² Az EU governance rendelet értelmében a tagállamok kötelesek a Nemzeti Energia- és Klímatervet (NEKT) készíteni.⁷³

66 Rebecca Williams (2024): „Looking to Livestock: Gauging the Evolution of the EU’s Agri-Climate Law and Policy”, Glasgow UK, Cnabridge University Press, p. 13.

67 Európai Unió. (2021). Európai Klímarendelet (EU) 2021/1119. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete

68 Roberto Talenti: „Revising the European Regulatory Framework for Livestock-Related GHG Emissions - Is the EU Really Advancing Towards Climate Neutrality?” Numero 3 - 2022, p. 144.

69 Ui. p. 145.

70 Ui. p. 146.

71 Rebecca Williams (2024): „Looking to Livestock: Gauging the Evolution of the EU’s Agri-Climate Law and Policy”, Glasgow UK, Cambridge University Press, p. 6.

72 Roberto Talenti: „Revising the European Regulatory Framework for Livestock-Related GHG Emissions - Is the EU Really Advancing Towards Climate Neutrality?” Numero 3 - 2022, p. 149.

73 Ui. p. 6.

Az Európai Zöld Megállapodással⁷⁴ (European Green Deal) kapcsolatos rendkívül ambiciózus célkitűzésekre vonatkozó részleteket a 2030-ig tartó EU Biodiverzitási Stratégiában és a 2020 májusi Farm to Fork Stratégiában találhatjuk meg.⁷⁵ Bár a Farm to Fork Stratégia az állattenyésztés és fogyasztás kibocsátásait célozza, a fenntartható étrendek és a közegészségügyi szempontok integrálására is fókuszál. Emellett hangsúlyozza, hogy az átlagos vöröshús-fogyasztás az EU-ban meghaladja a javasolt mennyiséget, míg az egészséges alternatívák fogyasztása elmarad a kívánt szinttől, valamint hogy a növényi alapú étrend nem csupán csökkentheti az életveszélyes betegségeket, hanem környezeti előnyökkel is járhat.⁷⁶ Ezzel összefüggésben többféle intézkedés bevezetését javasolja, köztük az élelmiszerek címkézését, adókedvezményeket és támogatásokat, valamint a zöldebb közbeszerzéseket, mint a fenntarthatóbb étrendek ösztönzésére alkalmas eszközöket.⁷⁷ A Stratégia ugyan nem ír elő kötelező jogi előírásokat, mégis a benne foglalt célok és intézkedések beépülhetnek a tagállamok nemzeti politikájába és jogszabályaiba.

Összegezve a fentieket, az EU az éghajlatpolitika, illetve az agrárpolitika körében rendelkezik hatáskörrel az éghajlatváltozás elleni küzdelem érdekében az agrárium szabályozására is, mint az ÜHG kibocsátás-csökkentés egyik formájára. Az EU Farm to Fork stratégiája ezzel kapcsolatban irányt változtatott amióta felismerte, hogy szigorúbb szabályozásra van szükség az agrárszektorral illetően, amely tervei szerint az állati eredetű élelmiszerek termelésének és fogyasztásának a csökkentésével is járhat. Ilyen jellegű uniós jogszabály megszületése esetén a tagállamoknak ezáltal szintén jogi kötelezettsége is keletkezhet a fenntarthatóbb mezőgazdaság megvalósítására, és a növényi alapú étkezés előnyben részesítésére, támogatására.

3.3.1. Az áruk szabad áramlásának korlátozása környezetvédelmi okokból

Abban az esetben, ha a tagállamok saját elhatározásukból úgy döntenének, hogy az uniós előírásoknál szigorúbban kívánják szabályozni az állati eredetű termékek fogyasztását, illetve kereskedelmét, úgy felmerülhet annak lehetősége, hogy az állati eredetű termékek esetleges korlátozása szemben állhat az uniós joggal, az áruk szabad áramlásával.⁷⁸ A hús alapú termékek értékesítésének korlátozása az uniós jog értelmében nem valósulhatna meg mennyiségi korlátozással, sem azzal azonos hatású intézkedésekkel. A tagállamok kötelesek lennének

⁷⁴ Európai Unió Bizottságának közleménye Az Európai Zöld Megállapodásról, 2019. december 11. COM(2019) 640 final. [továbbiakban: Európai Zöld Megállapodás].

⁷⁵ Ui.

⁷⁶ European Commission, Communication, 'A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System', COM(2020) 381, 20 May 2020 (Farm to Fork Strategy). n. 25 above, from p. 13.

⁷⁷ Ui. p. 13.

⁷⁸ EUMSZ 28. cikke

ezalapján engedélyezni a tagállamok valamelyikében jogszerűen előállított és forgalomba hozott áruk szabad áramlását és forgalomba hozatalát a saját piacukat, és ez igaz az állati eredetű termékekre is.⁷⁹

Az EUMSZ-nek az olyan korlátozás felel meg, amelyet a tagállamok nem gazdasági okból hoznak meg, hanem az EUMSZ által meghatározott legitim okokból. Az EUMSZ 36. cikke sorolja fel a korlátozás legitim okait, amelyek többek között a közérkölc, a közrend, a közbiztonság, az emberek, állatok és növények egészségének és életének védelme.

Felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e az állati eredetű élelmiszerek környezetvédelmi okokból való korlátozása. Az Európai Unió Bírósága (EUB) megállapította, hogy a környezet védelme olyan követelmény, amely bizony korlátozhatja az áruk szabad áramlásának lehetőségét, amennyiben az arányos a kívánt céllal.⁸⁰ Az EUB a dán palack ügy kapcsán konszolidálta és megalapozta joggyakorlatában a környezetvédelem fontosságát a Szerződésekre alapozva, különösen az áruk szabad áramlását illetően.⁸¹ A kérdéses ügyben, Dánia olyan kötelezettséget vezetett be a sörre és a visszaváltható palackokra vonatkozóan, hogy azokat csak olyan visszaváltható palackokban lehet forgalmazni, amelyeket a dán hatóságok előzetesen elfogadtak, és betiltották a fém dobozok használatát.⁸² Az EUB így fogalmazott az ügy kapcsán: „a környezet védelme egyike a Közösség lényegi céljainak, amely ebből következően korlátozhatja az áruk szabad áramlásának elvét”.⁸³ Ennélfogva megállapítható, hogy bár az EUMSZ 36. cikke nem említi kifejezetten a környezet védelmét, a Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az mégis indokolja az áruk szabad áramlásának korlátozását.

Az állati eredetű élelmiszerek korlátozása, amely érinti az áruk szabad áramlását, uniós jogi szempontból egyrészt a mezőgazdasági termékek korlátozásának kérdését veti fel, másrészt pedig az emberek, az állatok, és a növények egészségének és életének védelmére irányuló célkitűzésből való korlátozást. A Bizottság Közleménye az EUMSZ 34-36. cikkének alkalmazásáról szóló iránymutatásban megállapítja a mezőgazdasági termékekkel kapcsolatban, hogy „a közös piacszerzés létrehozása nem akadályozza a tagállamokat abban, hogy olyan nemzeti szabályokat alkalmazzanak, amelyek e közös piacszerzéstől eltérő általános

79 Európai Parlament: „Az Áruk Szabad Mozgása”, az Európai Unió ismertetése 2024, https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hu/FTU_2.1.2.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

80 Bándi Gyula, Csapó Orsolya, Kovács-Végh Luca, Stágel Bence, Szilágyi Szilvia (2008): „Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata”, Szent István Társulat kiadó, Budapest, p. 122.

81 C-302/86. sz. ügy, Bizottság kontra Dán Királyság, 1988. szeptember 21. (ECR 1988 04607) 1 C.M.L.R. 619

82 Bándi Gyula, Csapó Orsolya, Kovács-Végh Luca, Stágel Bence, Szilágyi Szilvia (2008): „Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata”, Szent István Társulat kiadó, Budapest, p. 122.

83 C-302/86. sz. ügy, Bizottság kontra Dán Királyság, 1988. szeptember 21. (ECR 1988 04607) 1 C.M.L.R. 619

célkitűzéseket követnek, még akkor sem, ha e szabályok hatással lehetnek a belső piac működésére az érintett ágazatban”.⁸⁴

A mezőgazdasági termékek korlátozhatóságának ténye mellett a környezetvédelmet illetően is rendelkezik a Bizottság a feltétlenül érvényesülő követelmények körében. A Bíróság továbbá több esetben elismerte, hogy a környezet védelme az emberek, az állatok, és a növények egészségének és életének védelmére irányuló célkitűzéssel is összefüggésben áll⁸⁵, valamint az EUMSZ 191. cikke tekintetében a Bíróság azt is megállapította, hogy nyilvánvaló, hogy az emberi egészség védelme az uniós környezetpolitika egyik célkitűzése, és ezen célok szorosan kapcsolódnak egymáshoz.⁸⁶ Ebből következik tehát, hogy ha az állati eredetű élelmiszerek elsősorban a környezetre és a klímaváltozásra való káros hatásuk miatt kerülnének korlátozásra, az EUB joggyakorlata alapján legitimnek találtatna korlátozásuk a tagállamok között.

Ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a tagállam által bevezetett korlátozás megfeleljen az arányosság elvének, valamint a diszkrimináció tilalmának. Egy másik ügyben, a német palack ügy kapcsán az EUB az arányosság szempontját hangsúlyozta a környezetvédelemből való korlátozás vonatkozásában. Az EUB megállapította, hogy az arányosság teljesülése körében nemcsak azt kell vizsgálni, hogy a felhasznált eszközök alkalmasak-e a kitűzött cél megvalósítására, hanem azt is, hogy azok nem haladják-e meg azt a mértéket, amely a cél eléréséhez szükséges.⁸⁷ Az arányosság vizsgálata során ez alapján szükséges a más szabályozási célokkal való összevetés.

Összegezve tehát, amennyiben az EU egyik tagállamában szabályozásra kerülne az állati eredetű termékek fogyasztása, azon szabályozást az emberek, az állatok, és a növények egészségének és életének védelmére irányuló célkitűzésből volna érdemes meghozni az EUMSZ 36. cikkére való hivatkozással, emellett a kitűzött célnak arányosnak kell lennie a korlátozással, amely az adott szabályozási módszertől vagy eszköztől függ.

4. Az alkotmányos jogok kapcsolódási pontjai az érendbeli szokásokba való beavatkozást illetően

84 A Bizottság Közleménye, Iránymutatás az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 34-36. cikkének alkalmazásáról, (2021/C 100/03), 5. „Mezőgazdasági termékek”

85 A L.E.G.O. ügyben hozott ítélet (2018, C-242/17., ECLI:EU:C:2018:804) 65. pontja; és az Ålands Vindkraft ügyben hozott ítélet (2014, C-573/12., ECLI:EU:C:2014:2037) 79. és 93. pontja.

86 A Bizottság Közleménye, Iránymutatás az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 34-36. cikkének alkalmazásáról, (2021/C 100/03), 7.2.1 Környezetvédelem

87 C-463/01. sz. ügy, Bizottság kontra Németországi Szövetségi Köztársaság, 2004. december 14. (ECR 2004 I-11705)

4.1. A belső jogi jogalap, valamint az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége az Alaptörvény alapján

A fentiek után az is vizsgálendő, hogy miként lehet alátámasztani az étrendszabályozásra vonatkozó esetleges hazai jogszabály alkotmányosságát. A környezetkárosító élelmiszerek szabályozása, különös tekintettel az állati eredetű élelmiszerekre, számos alapjogot érінthet. A dolgozatban kettőt vizsgálok: az egészséghez és az egészséges környezethez való alapjogot.

Az Alaptörvény a XX. cikkben garantálja az egészséghez való jogot. A jog intézményvédelmi köre tekintetében, a XX. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését Magyarország a genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.⁸⁸ Az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a (2) bekezdésben foglalt rendelkezés azt az alkotmányos követelményt jelenti, hogy a nemzetgazdaság teherbíró-képességének megfelelően, az állam és a társadalom lehetőségeihez igazodva az állam teremtsen olyan gazdasági és jogi környezetet, amely megfelel a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészség biztosítására irányuló kötelezettségnek.⁸⁹ Függetlenül attól, hogy az új Alaptörvényben a „legmagasabb szintű” jelző már nem kapott helyet, továbbra is hivatkozható marad az Alkotmánybíróság megállapítása annak kapcsán.⁹⁰ Az Alkotmánybíróság azt is megállapította, hogy ezen intézményvédelmi kötelezettség olyan intézkedéseket is magában foglal, amelyek potenciálisan alkalmasak lehetnek az egészséges életmód fenntartására.⁹¹

Minekután az állam kötelezettséggel rendelkezik arra nézve, hogy biztosítsa a testi és lelki egészséghez való alapjog érvényesülését, ez szükségszerűen a környezetvédelmet is magában kell hogy foglalja, amelyre viszont közvetlen hatással van a mezőgazdaság és az állampolgárok étrendbeli szokásai. Emellett az intézkedések, amelyek megvalósítanak a védelmet, akkor alkalmasak az egészséges életmód fenntartására, ha például a fenntarthatóbb étrendek irányába ösztönzik az embereket ennek kapcsán, hiszen az Alaptörvény hangsúlyozza, hogy az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférést biztosítani kell az államnak. Igaz, hogy az Alkotmánybíróság csak korlátozottan határozhatja meg az állami kötelezettség terjedelmét, vagyis a szükséges

88 Alaptörvény XX. cikk (2) bekezdése

89 56/1995. (IX. 15.) AB határozat, III. 3. pontja

90 Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2710/2012 számú ügyben

91 IV/01873/2016 ügyszámú alkotmányjogi panasz, (21) bekezdés

minimumot, azonban önmagában az államnak ezen határozott objektív kötelezettsége jogalapot biztosítana az állati eredetű élelmiszerek korlátozására.

Mindemellett az egészséges környezethez való jogot az Alaptörvény XXI. cikke biztosítja.⁹² Ez a nevesített alkotmányos jog, a harmadik generációs jogok csoportjába tartozik az alapjogokat korszakoló csoportosítás rendszerében. A 996/G/1990. számú AB határozat megállapította, hogy „az állam köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére”, valamint, hogy „az állam kötelességeinek magukban kell foglalniuk az élet természeti alapjainak védelmét, és ki kell terjedniük a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítésére”.⁹³ Ezáltal az államnak ezen alapjog kapcsán is kialakult egy objektív, önállósult intézményvédelmi kötelezettsége.

Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége kapcsán a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat kvázi kibővítette a védelemben részesített alanyok körét a környezetvédelem vonatkozásában. Tette ezt akképpen, hogy összefüggésbe hozta az állam objektív életvédelmi kötelezettségével, miszerint a környezethez való jog biztosításába beletartozik a jövő generációk életfeltételeinek biztosítása is.⁹⁴ Ennek értelmében, a jogalkotó jogosult lenne a jövő nemzedékek méltányos érdekeire tekintettel korlátozni a jelen nemzedékek természeti erőforrás-használatát is, amely a hatékonyság szempontjából mindenképpen kellene hogy érintse az agrárszektorból származó kibocsátásokat is. Ezt alátámasztja a 14/2020. (VI. 9.) AB határozat is, amely hangsúlyozta a P) cikkben elismert public trust doktrína kapcsán, hogy a jelen nemzedék a jövő generációk bizalmi vagyonkezelőjeként köteles eljárni.⁹⁵

Az Alaptörvény P) cikke, amely a természeti erőforrások alkotmányos védelmét nevesíti, továbbá az XXI. cikk együttes értelmezéséből kirajzolódik az elővigyázatosság elve is. Az elővigyázatosság elve alapján, a tudományos eredményekben rejlő bizonytalanságok még nem szolgálhatnak a megfelelő állami cselekvés elmaradásának indokaként, valamint a jogalkotó egy környezetvédelmi szabályozás vagy intézkedés meghozatalakor köteles megfelelő súllyal figyelembe venni a tudomány álláspontját, amely bizonyosan bekövetkező kockázatokat értékel.⁹⁶ Ennek értelmében a jogalkotónak kötelessége igazodni nemcsak az ÜHG kibocsátáscsökkentési célkitűzéseihhez, de a tudomány alapján meghatározott leghatékonyabb eszközök igénybevételéhez is, hiszen azok a kockázat súlyának megfelelően kialakított szabályozási módszerek és intézkedések javaslatát foglalják magukba. A tudományra támaszkodó

92 Alaptörvény XXI. cikk

93 28/1994. (V.20.) AB határozat III. 1. pontja

94 64/1991. (XII. 17.) AB határozat C) 3. c) bekezdés

95 14/2020. (VI. 9.) AB határozat IV. 22) bekezdés

96 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, indoklás (20)

szabályozási javaslatok pedig hangsúlyozzák az agrárszektorból származó ÜHG kibocsátás csökkentésének a szükségességét az állati eredetű élelmiszerek szabályozásán keresztül is, mint azt a korábbiakban kifejtettem.⁹⁷

Következésképpen, a magyar állam a nemzeti jog alapján, egy állati eredetű élelmiszereket korlátozó intézkedés vagy jogszabály meghozatalakor, hivatkozhat az Alaptörvény P) cikkére a nemzet közös öröksége kapcsán, továbbá a XX., valamint a XXI. cikkekre az egészséghez és az egészséges környezethez való alapjogok kapcsán.

Az állam ezen alapjogok értelmében alkotmányos felhatalmazással bír az étrendszabályozásra. Emellett az államnak nem csupán jogosultsága van ezen szabályozás kialakítására, de kötelezettsége is. Az állam kötelezettsége elsősorban arra vonatkozik, hogy hatékony módon részesítse védelemben a környezetet, valamint az emberi egészséget. Ezzel összefüggésben pedig feltehetően arra is kötelezettsége lenne, hogy a környezet és az emberi egészség védelme érdekében például az állampolgárai húsfogyasztásának csökkentését célzó szabályokat alkosson. Azonban az eszköztár, amelyen keresztül ezt megvalósítja, szabadon megválasztható. Ugyanakkor a 28/1994. (V.20.) AB határozat kiemeli azt is, hogy „a környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezetet elért védelem korlátozhatatlanságának feltételeit”, valamint hogy „e jogok sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia”.⁹⁸ Ennek értelmében, az állam határozott kötelezettséggel rendelkezik ezen alkotmányos jogok védelmére, amelyhez az Alkotmánybíróság némi iránymutatást is nyújt.

4.2. Jogok kollíziója: az önrendelkezési jog mint az étrendszabályozás korlátja

A jogalkotás nemzeti jogalapjainak megvizsgálását követően elengedhetetlen kitérni röviden arra, hogy milyen jogok ütköznének össze, azaz kerülnének kollízióba egymással az étrendszabályozás esetén. E dolgozatban azt vizsgálom, hogy milyen szempontok érvényesülnek a testi és lelki egészséghez való jognak, illetve az egészséges környezethez való jognak az önrendelkezési joggal való összeütközése esetén. Azaz másképp szólva milyen esetekben lehet

⁹⁷ Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC’s: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute, www.wri.org/publication/enhancing-ndcs-agriculture, (Utolsó letöltés: 2024.10.15.)

⁹⁸ 28/1994. (V.20.) AB határozat, indoklás III. 3. pontja

jogszerű, azaz szükséges és arányos az önrendelkezési jog korlátozása az étrendszabályozás érdekében.

Egy állati eredetű élelmiszereket korlátozó szabályozás vagy intézkedés ugyanis elsősorban az önrendelkezési jogot érintené. Az önrendelkezéshez való jog az emberi méltósághoz való jogból, mint anyajogból ered, amelyet az Alaptörvény II. cikke tartalmaz.⁹⁹ Az étrendbeli szokásokat alapvetően az egyéni szabadság és az önrendelkezési jog határozza meg, hiszen a szabad életmód választás kérdéskörébe tartoznak az étkezési szokások is, beleértve az állati eredetű termékek fogyasztását. Ugyanakkor a klímaváltozás és fenntarthatóság miatt az államok rákényszerülnek arra, hogy csökkentsék a környezeti károkat ezen élelmiszerek előállításának és forgalmazásának szabályozásán keresztül, amely ezáltal hatást gyakorol az emberek étrendbeli szokásaira. Az önrendelkezési jog az általános személyiségi jognak fontos eleme, amely minden embert megillet, ugyanakkor nem részesül abszolút védelemben, hiszen törvényben meghatározott esetekben korlátozható. Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése értelmében alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.¹⁰⁰

Egy dohányzással kapcsolatos ügy kapcsán az Alapvető Jogok Biztosa azt vizsgálta, hogy aránytalanul sérül-e az aktív dohányzók önrendelkezési joga, mégpedig egy törvényi módosítás kapcsán, amely megtiltotta egyes bentlakásos intézményekben az ott élők számára a zárt légtérű dohányzóhelyek kialakítását.¹⁰¹ Ennek, és egy másik hasonló ügynek a kapcsán szintén megállapításra került, hogy a dohányzás meghatározott helyeken való tiltása mások alapjogainak a védelme érdekében, amely a testi és lelki egészséghez való jog, valamint az egészséges környezethez való jog, nem tekinthető sem szükségtelennek, sem aránytalanoknak.¹⁰² Az Alapvető Jogok Biztosának a Jelentésében kiemelésre került, hogy az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatban kifejtette, hogy az állam az élethez való jogból következő objektív intézményvédelmi kötelességet összhangban teljesíti azokkal a hasonlóan objektív kötelességeivel, amelyek az egészséghez való jogból és az egészséges környezethez való jogból hárulnak rá.¹⁰³ Mindkét ügyben indokoltnak találtatott az állami beavatkozás a dohányzás egészségkárosító hatásai miatt.

⁹⁹ Alaptörvény II. cikk

¹⁰⁰ Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése

¹⁰¹ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2710/2012 számú ügyben

¹⁰² Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-4749/2012. számú ügyben

¹⁰³ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat III. 1. a) bekezdés

Összefoglalva tehát, a testi és lelki egészséghez való jog, valamint az egészséges környezethez való jog érvényesülését az államnak objektív intézményvédelmi kötelezettsége révén biztosítani kell. Ezen alapjogok érvényesülése érdekében más alapjogok, mint például az önrendelkezési jog, korlátozhatóak, amennyiben megfelelnek a szükséges és arányos tesztnek.

Az arányosság megállapítása azonban az adott szabályozás vagy intézkedés természetétől és mértékétől függ, és ezért csak a konkrétumok ismeretében ítéltethető meg. Például egy táplálkozási címkézést bevezető intézkedés nem éri el a szükségtelen korlátozás szintjét, azonban a marhahús forgalmazásának teljes betiltása aránytalan korlátozásnak számít.

5. Az étrendszabályozás jogi módszerei különböző szakjogágakban: magyar jogi szabályzás összehasonlító jogi kontextusban

5.1. Fiskális szabályozási eszközök

Rátérek a lehetséges eszközökre és módszerekre, amelyek hozzájárulnának a kitűzött szabályozási cél megvalósításához. Különböző eszközök állnak rendelkezésre az államok számára, hogy befolyásolják a fogyasztói magatartást a környezetbarátabb alternatívák irányába, melyek nem feltétlenül járnak az állati eredetű élelmiszerek teljes betiltásával vagy drasztikus mértékű visszaszorításával.

Három fő típusú szakpolitikai eszköz használható az állati eredetű termékek fogyasztásának befolyásolására: fiskális, információs, valamint viselkedést befolyásoló eszközök.¹⁰⁴ A fiskális eszközök közé tartoznak elsősorban az adók vagy támogatások, amelyek célja a fogyasztás csökkentése vagy ösztönzése meghatározott termékek esetében. Az információs eszközök arra szolgálnak, hogy a fogyasztók számára több információt nyújtsanak az állati eredetű termékekkel kapcsolatban, például táplálkozási címkézéssel vagy figyelemfelkeltő kampányokon keresztül, hogy előmozdítsák a fenntarthatóbb döntéseket. A viselkedést befolyásoló módszerek célja a fogyasztók viselkedésének befolyásolása, például a választási lehetőségek átrendezésével, annak érdekében, hogy a fenntarthatóbb választások vonzóbbak és könnyebben elérhetőek legyenek.

A közvetett, azon belül a fiskális eszköztárak közé tartozik az állami támogatás, amely előnyben részesítené a növényi alapú termékeket és hátrányban az állati eredetűeket. Minekután az adókedvezmény egyfajta támogatás, az is megfelelő eszközként funkcionál a fogyasztók

104 H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december

fenntarthatóbb élelmiszerekre való ösztönzésében. Ilyen adókedvezményt foglalt magába a Farm to Fork Stratégia, amelynek keretében az Európai Parlament megszavazta, hogy a tagállamok bevezessék a 0%-os ÁFA kulcsot az egészséges fenntartható élelmiszerekre.¹⁰⁵ A Stratégia hangsúlyozza, hogy az uniós adók célja az kell hogy legyen, hogy a különböző élelmiszerek árai megfelelően tükrözzék azok valódi költségeit, ideértve a környezeti károkat is amelyekkel előállításuk járt.

Lehet példát látni arra, hogy bizonyos államok hús- és környezeti adókat vetnek ki az állati eredetű termékek előállítására és forgalmazására. Ilyen adót alkalmaz Dánia, amely bevezeti a világ első szén-dioxid kibocsátási adóját a mezőgazdaságban, és 2030-tól új adókat fog kivetni az állatállományokra vonatkozóan.¹⁰⁶ Dánián kívül Németország és Svédország is tervez bevezetni adót a hústra vonatkozóan.¹⁰⁷

5.2. Információs szabályozási eszközök, ökocímkék

Az információs eszközök célja, hogy világos információkat biztosítson a fogyasztók számára azzal kapcsolatban, hogy egyrészt az élelmiszerek mennyire hatnak kedvezően az egészségre, másrészt mennyire hatnak kedvezően a környezetre. Az Európai Bizottság tervei között szerepel annak a javaslata, hogy az élelmiszereken kötelező első oldali tápértékjelölést kelljen feltüntetni, valamint a kötelező eredetmegjelölés kiterjesztése is napirenden van.¹⁰⁸ A Bizottság továbbá törekszik egy fenntartható címkézési keretrendszer létrehozására, amely lefedné az élelmiszertermék tápérték-, klíma-, környezeti és társadalmi jellemzőit is.¹⁰⁹ A címkézés kapcsán számos kutatás kimutatta, hogy annak ellenére, hogy a felcímkézett termékek drágábbak, a fogyasztók részéről a termékbiztonságra és az egészségre vonatkozó tulajdonságok iránti fizetési hajlandóság pozitív.¹¹⁰

Emellett számos tagállam indított már tájékoztató jellegű kampányokat a táplálkozási politikája részeként. Annak ellenére, hogy ezek a kampányok csak mérsékelt mértékben járulnak hozzá a fenntarthatóbb élelmiszerek fogyasztásához, a gyümölcs és zöldségfogyasztás növekedésén

105 Rebecca Williams (2024): „Looking to Livestock: Gauging the Evolution of the EU’s Agri-Climate Law and Policy”, Glasgow UK, Cmaabridge University Press, p. 17.

106 Emma Charlton: „This is why Denmark, Sweden and Germany are considering a meat tax”, 2019. augusztus 28. World Economic Forum, <https://www.weforum.org/stories/2019/08/meat-tax-denmark-sweden-and-germany/> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

107 Emma Charlton: „This is why Denmark, Sweden and Germany are considering a meat tax”, 2019. augusztus 28. World Economic Forum, <https://www.weforum.org/stories/2019/08/meat-tax-denmark-sweden-and-germany/> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

108 Farm to Fork Strategy, n. 25 above, p. 13.

109 UI. p. 13.

110 H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december, p. 9.

keresztül valamelyest mégis elősegíthetik a húsfogyasztás csökkenését, ami bizakodásra ad okot.¹¹¹

A hosszú távú politikai hatásokat illetően az oktatási politikákat is érdemes megemlíteni az étrendbeli szokásokat érintően. Valószínűsíthető, hogy a hústermelés és a húsfogyasztás negatív hatásairól szerzett tudás jelentős hatással van az élelmiszerválasztásra.¹¹² Egy kutatás azt hangsúlyozza, hogy szükséges lenne az élelmiszerekkel kapcsolatos oktatási politika fejlesztése annak érdekében, hogy a fiatalok megszólítása hatékonyabb legyen, hiszen a gyermekkori étkezési szokások nagymértékben meghatározzák a jövőbeli ételválasztásokat.¹¹³

5.3. A viselkedést befolyásoló szabályozási eszközök

A társadalmi szokások miatt a hús vagy más állati eredetű ételekkel kapcsolatos fogyasztási normák stabilak, emiatt ezeket megváltoztatni vagy befolyásolni rendkívül nehéz feladat. Ám van rá példa, hogy más társadalmi normák, mint például a nyilvános helyeken való dohányzás, közpolitikai intézkedéseknek köszönhetően idővel megváltoztak.¹¹⁴ Az egyének viselkedését befolyásoló eszközök célja a fogyasztók számára való iránymutatás és megerősítés az élelmiszer-fogyasztási minták megváltoztatása érdekében. A különböző „nudge-ok” (azaz finom iránymutatások) is befolyásolhatják a választási szokásokat: empirikus bizonyítékok állnak a rendelkezésünkre, hogy ezek a módszerek hatékonyak bizonyulnak az egészségügyi környezetben és az élelmiszer-választás területén is.¹¹⁵ A hatások ugyan pozitívak, de itt is korlátozottak. Ha egy étteremben például könnyebbé és egyértelműbbé teszik a vegetáriánus ételek választását, az 6 %-kal növelné annak esélyét, hogy a fogyasztók ezen ételeket fogják választani.¹¹⁶

Egy másik pszichológiai területen tanulmányozott eszköz a személyre szabott kommunikáció. A célzott kommunikáció megvalósulása azáltal, hogy célzott személyek számára összehasonlító információkat nyújtanak, szintén megoldás lehet. Kimutatható, hogy a célzott üzenetek

111 Castiglione, C., Mazzocchi, M., 2019. Ten years of five-a-day policy in the UK: nutritional outcomes and environmental effects. *Ecological Economics* 157, 185–194. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0921800917318311> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 15.)

112 Céline Bonnet and others (2020): „Regulating Meat Consumption to Improve Health, the Environment and Animal Welfare”, *Food Policy*, Vol. 98, 2020, 101847, p. 19.

113 Wynes, S., Nicholas, K.A. (2017) The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions. *Environmental Research Letters*, 12, 074024.

114 Céline Bonnet and others (2020): „Regulating Meat Consumption to Improve Health, the Environment and Animal Welfare”, *Food Policy*, Vol. 98, 2020, 101847, p. 20.

115 Uj. p. 20.

116 Kurz, V., 2018. Nudging to reduce meat consumption: immediate and persistent effects of an intervention at a university restaurant. *Journal of Environmental Economics and Management* 90, 317–341.

hatékonyabbak lehetnek, ha a címzettek demográfiai jellemzői alapján személyre szabják őket. Ezt korábban már sikeresen alkalmazták a dohányzásról való leszoktatást és a súlykontrollt célzó kampányokban, valamint a fenntarthatóbb étrendekre való átállás és a húsfogyasztás csökkentésének elősegítésében.¹¹⁷

5.4. A szabályozási eszközök hatékonysága

Minekután az étrendbeli szokásokat és az élelmiszerválasztást kulturális, történelmi, társadalmi és akár vallási dimenziók is befolyásolják, ez magyarázatot ad arra, hogy miért olyan nehéz vállalkozás tömegek étrendbeli szokásain változtatni. Egyes tanulmányok, amelyek megpróbálták elemezni az élelmiszer-adózási és támogatási rendszerek egészségre és ÜHG kibocsátásra gyakorolt hatásait, arra a következtetésre jutottak, hogy a fiskális eszközök által az ÜHG kibocsátás ugyan csökkent, de csak korlátozott mértékben, miközben az adók egészségügyi hatásai alapvetően jelentősebbek voltak.¹¹⁸ A kutatások szerint az információs eszközök is csupán mérsékelt eredményeket tudtak elérni. Ami a címkézést illeti, kevésbé erős a fizetési hajlandóság olyan termékek esetén, amelyek a környezetre nézve kedvezőbbek, mint amelyek az egészségre nézve bírnak kedvező hatással, hiszen az egyéni fogyasztásnak a környezetre gyakorolt hatása kicsi.¹¹⁹

Az NDC Partnership fejlesztési jelentése továbbá javasol olyan kormányzati intézkedési eszközöket is, mint az élelmiszer-beszerzési gyakorlat megváltoztatásának támogatása, valamint a nemzeti étrendi irányelvek és fogyasztóvédelmi szabályok kidolgozását olyan módon, hogy az szem előtt tartsa a környezeti fenntarthatóságot.¹²⁰ A Farm to Fork Stratégia a már említett élelmiszerek címkézésén, adókedvezményeken és támogatásokon felül szintén javasol még olyan eszközöket, mint a zöldebb közbeszerzések előmozdítása.¹²¹

Mindezek fényében érdemes volna az államoknak megpróbálkozni hatékonyabb szabályozási eszközök révén is kezelni a problémát, új normák létrehozásával. Ezek lehetnek állami vagy magánkezdemenyezések, illetve egyesületek által kidolgozott kezdeményezések eredményei,

117 Bech-Larsen, T., Grønhoj, A. (2013) „Promoting healthy eating to children: A text message (SMS) feedback approach.” *International Journal of Consumer Studies*, 37, 250-256.

118 Erica Doro, Vincent Réquillart (2020): „Review of sustainable diets: are nutritional objectives and low-carbon-emission objectives compatible?”, *Rev Agric Food Environ Stud* 101, 117-146 (2020), <https://link.springer.com/article/10.1007/s41130-020-00110-2#citeas>

119 H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december p. 9.

120 Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC's: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute, www.wri.org/publication/enhancing-ndcs-agriculture, (Utolsó letöltés: 2024.10.15.) p. 22.

121 European Commission, Communication, 'A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System', COM(2020) 381, 20 May 2020 (Farm to Fork Strategy).

mint például az USA-ban indult húsmentes hétfő kampány, amely ma már több mint 40 országban elterjedt.¹²² Minekután az étrendbeli változások az élelmiszerárak alakulására is hatással vannak, a hatékony szabályozások kialakítása mellett az is az államok feladata, hogy mindezt gazdaságossá tegyék a fogyasztók számára.

6. Konklúzió

A dolgozatban arra kerestem a választ, hogy egyrésztől miért feltétlenül szükséges az agrárszektor és ezáltal az állati eredetű élelmiszereket szigorúbban szabályoznia az államoknak, másrészt pedig arra, hogy ezt milyen felhatalmazás alapján és mely szabályozási eszközökön keresztül teheti meg. A választ kutatva először felmértem a jelenlegi globális klímaváltozási problémákat, különösen azokat, amelyeket a mezőgazdaság okoz az élelmiszerellátáson keresztül. Megállapítható, hogy az élelmiszerellátás a globális üvegházhatású gázkibocsátás közel 30%-ért felelős. Ennek kapcsán kiemeltem az élelmiszertermelés és az állattartás káros hatásait mind az egészségre, mind a környezetre vonatkozóan, és elemeztem a növényi alapú étrend és a fenntarthatóság pozitív hatásait.

A dolgozat harmadik részében, a vonatkozó jogalapok és jogi kötelezettségek áttekintését illetően megvizsgáltam, hogy a külső, nemzetközi jogi környezetben milyen megállapodások adnak felhatalmazást az állati eredetű élelmiszerek szabályozására a klímavédelem érdekében. A Párizsi Megállapodás került kiemelésre, amelynek célja, a hőmérséklet-emelkedés jóval 2 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest. A kibocsátások redukálásának szabályozásával kapcsolatban hozott intézkedéseket minden részes félnek a Nemzetileg Meghatározott Hozzájárulás (NDC) dokumentumában kell megjelenítenie, amellyel kapcsolatban a mezőgazdasági szektorra vonatkozó intézkedésekre az NDC Partnership nevű nemzetközi szerv javaslatokat dolgozott ki. Bemutattam, hogy a jelentésben hangsúlyozzák, hogy a célkitűzések nem érhetőek el a mezőgazdasági szektor radikális reformja nélkül, és hiányosságnak tartják többek között azt is, hogy egyik állam sem hangsúlyozza az egészségesebb és fenntarthatóbb étrendre való váltás szükségességét.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének a jelentősége is átértékelődött környezetjogi szempontból, hiszen a strasbourgi bíróság gyakorlata lehetővé tette az egyéni jogok környezeti dimenziójának felismerését, amely jelentősen hozzájárult az állam pozitív kötelezettség köreinek

122 H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december p. 9.

kibővítéséhez. Ezzel összefüggésben, az államok számára nem csupán jogalapot biztosít az Egyezmény, de pozitív kötelezettségeket is jelent az éghajlatváltozás visszaszorítására. A KlimaSeniorinnen Egyesülete v. Svájc ügyben az EJEB meghatározta azon kötelezettségek körét, amelyet az államnak teljesítenie kell, ha el akarja kerülni a felelősségre vonását az Egyezményes jogokat illetően, különösen a 2. és 8. cikk kapcsán. Megállapítottam ezek kapcsán, hogy az állam tevőleges pozitív kötelezettsége arra vonatkozik, hogy hatékony intézkedéseivel védelemben részesítse az egyéneket, ám eszközeinek megválasztására szabadsággal és mérlegelési jogkörrel rendelkezik.

Az Európai Unió jogalapok és kötelezettségek tekintetében megállapítottam, hogy a legfőbb jogalap az EUMSZ 191. cikke lehetne, amely alapján az EU intézkedéseket hozhat a környezeti problémák kezelésére, különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelem terén, továbbá ezzel összefüggésben az agrárjogi szempontból legfontosabb és relevánsabb EU-s szabályozásokat elemeztem röviden. A tagállamoknak ezáltal szintén jogi kötelezettsége és felhatalmazása keletkezik a fenntarthatóbb mezőgazdaság kialakítására.

Az állati eredetű élelmiszerek szabályozása ugyanakkor felvethet uniós jogi akadályokat is, mint az áruk szabad áramlásának joga az EUMSZ 26. cikke alapján. Az Európai Unió Bíróságának gyakorlata alapján azonban e jogi akadály feloldható, hiszen az állati eredetű élelmiszerek korlátozása legitimnek találtatna a tagállamok között, amennyiben az az EUMSZ 36. cikkének megfelelően, az emberek, állatok és növények egészségének és életének védelme érdekében történne a korlátozás.

Megállapítottam, hogy a magyar állam számára egy állati eredetű élelmiszereket korlátozó intézkedés vagy jogszabály meghozatalakor jogalapot biztosít az Alaptörvény P) cikke a nemzet közös öröksége, vagy a XX., és a XXI. cikk az egészséghez és az egészséges környezethez való alapjogok kapcsán.

Ennek kapcsán elemeztem annak a kérdését is, hogy milyen objektív intézményvédelmi kötelezettségek kapcsolódnak az étrendszabályozáshoz az állam számára. Az állam kötelezettsége elsősorban arra vonatkozik, hogy hatékony módon részesítse védelemben a környezetet, valamint az emberi egészséget. E jogok azonban az önrendelkezési joggal összeütközésbe is kerülhetnek, mivel a szabad életmód választás kérdéskörébe tartoznak az étkezési szokások is, beleértve az állati eredetű termékek fogyasztását, amelyet környezet- és egészségvédelmi okból korlátozna egy potenciális állami intézkedés. Az önrendelkezési jog korlátozását illetően két példát elemeztem dohányzással kapcsolatos ügyekben.

A lehetséges állami szabályozási módszerek és eszközök három kategóriába sorolhatók: a fiskális, az információs, és a viselkedést befolyásoló eszközök csoportjába. Összehasonlító jogi elemzésként említettem más államokból, és az EU joggyakorlatából olyan szabályozási példákat, amelyek a húsfogyasztás korlátozására vonatkoznak, mind közvetett, mind közvetlen eszközökön keresztül.

Összegezve a kutatás mondandójára vonatkozó legfontosabb megállapításokat, a klímaválság megfékezése közel sem prioritása az államoknak, hiszen fontosságát tekintve messze elmarad más aggályok, mint az egészségügy vagy a gazdasági stabilitás kérdése mögött.¹²³ Az üvegházhatású gázok koncentrációja tovább növekszik, ami a klímaválságot kezelő eszközök további késleltetését eredményezi. Látható, hogy a puha nemzetközi kötelezettségvállalás önmagában nem elég hatékonyan veszi rá a részes államokat, hogy a vállalt vagy kitűzött klímapolitikai célkitűzéseknek eleget tegyenek. Még ha azt feltételeznénk is, hogy az egyezmények részes államai mind megfelelően végrehajtják a most megfogalmazott mitigációs vállalásaikat, ez esetben is 2.6-3.1 °C hőmérséklet emelkedés lesz várható 2100-ra¹²⁴.

A Párizsi Egyezmény a preambulumban rögzíti, hogy a fenntartható életmódok elengedhetetlenek az éghajlatváltozás kezeléséhez, ez irányutatót teremt az államok számára, hogy szabályozzák e kérdést az NDC-k révén. Az EJEE 8. cikkének legújabb joggyakorlata alapján pedig az államoknak emberi jogi kötelezettsége van arra vonatkozóan, hogy minden „ésszerű és megfelelő” intézkedést meghozzanak az egyének védelme érdekében a veszélyes környezeti hatásokkal járó klímaváltozással szemben. Továbbá a következő három évtizedben el kell érniük a nettó klímasemlegességet, amelyhez az agrárium kibocsátásának a jelentős visszaszorítása is elengedhetetlennek tűnik.

Emellett az EU-n keresztül is van közvetett kötelezettsége az államoknak arra vonatkozóan, hogy szabályozzák az agráriumból származó kibocsátások mértékét. Erre vonatkozóan ugyan az EU is megkísérli különböző szakpolitikai intézkedéseken keresztül a fenntartható mezőgazdaság előmozdítását, ám ezek összességében még mindig nem érik el a várt sikert. A nemzetközi jogi kötelezettségeken felül, Magyarországnak még a nemzeti joga alapján is kötelezettsége lenne az állati eredetű élelmiszerek korlátozására, hiszen az államot objektív intézményvédelmi kötelezettség terheli arra vonatkozóan, hogy hatékony védelemben részesítse a testi és lelki egészséghez, valamint az egészséges környezethez való jogokat.

123 Corey JA Bradshaw and others: „Understanding the challenges of Avoiding a Ghastly Future”, (2021) Vol. 1 - 2020, *Frontiers in Conservation Science* 2021 January 13., <https://www.frontiersin.org/journals/conservation-science/articles/10.3389/fcsc.2020.615419/full>, (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7.)

124 Ui.

Az állati eredetű élelmiszerek, különösen a vörös és feldolgozott húsok túlzott fogyasztásának negatív következményei az emberi egészségre, a klímaváltozásra és a környezetre nézve önmagában megalapozzák a fogyasztás szabályozására irányuló politikai törekvéseket. Miközben a lakosság körében várhatóan egyébként is növekednek a klímaváltozással kapcsolatos aggodalmak és csökken a húsfogyasztás, ideje lenne, hogy a felelős környezetvédelmi szakpolitika is foglalkozzon a globálisan fenntartható étrendekre való átváltással. A jelek már most is arra utalnak, hogy a jövőben drasztikusabb szabályozások megszületése várható, amelyek az EU tagállamainak a jogrendszerét vagy a nemzetközi klímaegyezmények részes feleinek a jogrendszerét közvetlen módon érinteni fogják. Mindazonáltal, egy felelős környezetvédelmi szakpolitika akár külső jogi kényszerek nélkül is el kell, hogy jusson arra a felismerésre, hogy mind az éghajlatváltozás elleni küzdelem, mind az emberi egészség védelme megköveteli az agrárszektor, azon belül az élelmiszerellátó rendszer radikális reformját, az állati eredetű élelmiszerek szigorúbb szabályozásán keresztül.

Bibliográfia:

1. Tanulmányok, cikkek, monográfiák, doktori értekezések

Andrea Hajagos (2024): „Győztek a svájci nyugdíjasok klímaügyben az európai bíróságon”, Euronews, <https://hu.euronews.com/2024/04/09/gyoztek-a-svajci-nyugdijasok-klimaugyben-az-europai-birosagon> , 2024.04.09

Andrew Rowman (2023): „Where’s the Beef? Climate Change and Animal Product Consumption”, Wellbeing international, 2023.06.05. <https://wellbeingintl.org/wheres-the-beef-climate-change-and-animal-product-consumption/>

Bándi Gyula, Csapó Orsolya, Kovács-Végh Luca, Stágel Bence, Szilágyi Szilvia (2008): „Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata”, Szent István Társulat kiadó, Budapest

Bándi Gyula: „Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti. jogok”, 2021, Acta Humana p. 191. jogok”, 2021, Acta Humana

Bech-Larsen, T., Grønhøj, A. (2013) Promoting healthy eating to children: A text message (SMS) feedback approach. International Journal of Consumer Studies, 37, 250-256.

Bögös Fruzsina (2023): „Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek jelene és jövőjének lehetséges irányai”, Közigazgatás Tudomány, 2023/1. 115-138.

Caroline Christen (2023): „IPCC: Slashing Emissions From Meat Crucial to Climate Action”, March 27th 2023, <https://sentientmedia.org/ipcc-report-food-system/>

- Castiglione, C., Mazzocchi, M., 2019. Ten years of five-a-day policy in the UK: nutritional outcomes and environmental effects. *Ecological Economics* 157, 185–194.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0921800917318311>
- Céline Bonnet, Zohra Bouamra-Mechemache, Vincent Réquillart and Nicolas Treich (2020): „Regulating Meat Consumption to Improve Health, the Environment and Animal Welfare”, France, Elsevier
- Corey JA Bradshaw and others: „Understanding the challenges of Avoiding a Ghastly Future”, (2021) Vol. 1 - 2020, *Frontiers in Conservation Science* 2021 January 13.,
<https://www.frontiersin.org/journals/conservation-science/articles/10.3389/fcsc.2020.615419/full>
- Erica Doro, Vincent Réquillart (2020): „Review of sustainable diets: are nutritional objectives and low-carbon-emission objectives compatible?”, *Rev Agric Food Environ Stud* 101, 117-146 (2020), <https://link.springer.com/article/10.1007/s41130-020-00110-2#citeas>
- FAO-WHO regionális szimpózium (2017): „Fenntartható étel-miszer-rendszerek az egészséges táplálkozásért Európában és Közép-Ázsiában”, Budapest 2017. december 4.
- Grooten M. Bending the Curve of Biodiversity Loss. (Almond REA, Peter- sen T, eds.). WWF; 2020. https://wwfin.awsassets.panda.org/downloads/lpr_2020_full_report.pdf
- H. Guyomand and others (2021): „Review: Why and how to regulate animal production and consumption: The case of the European Union”, *Animal*, Vol. 15, 2021 december
- Katherine Ross and others (2019): „Enhancing NDC’s: Opportunities in Agriculture”, Working paper, Washington DC, World Resources Institute, www.wri.org/publication/enhancing-ndcs-agriculture ,
- Kurz, V., 2018. Nudging to reduce meat consumption: immediate and persistent effects of an intervention at a university restaurant. *Journal of Environmental Economics and Management* 90, 317–341.
- Marco Spingmann (2020): „Valuation of the health and climate-change benefits of healthy diets”, Background paper for The State of Food Security and Nutrition in the World 2020, UK, Nuffield Department of Population Health, University of Oxford
- Nelson Iván Aquidelo Higuaita, Regina LaRocque, Alice McGushin (2023): „Climate change, industrial animal agriculture, and the role of physicians – Time to act”, *The Journal of Climate Change and Health*, Volume 13
- Rebecca Williams (2024): „Looking to Livestock: Gauging the Evolution of the EU’s Agri-Climate Law and Policy”, Glasgow UK, Cambridge University Press,
- Shukla PR, Skea J, Slade R, et al., eds. *Climate Change 2022: „Impacts, Adaptation and Vulnerability”*. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.; UK, Cambridge University Press, 2022. doi:10.1017/9781009157926

True Animal Protein Price Coalition: „Danes will decide on agri-CO2 tax or mert tax this summer”, 2024. március 18. <https://www.tappcoalition.eu/nieuws/21804/danish-government-to-make-decision-on-agriculture-co2-tax-and-or-meat-tax-in-summer-2024>

WWF (2022): „Unlocking and Scaling Climate Solutions in Food Systems: An Assessment of Nationally Determined Contributions”, https://wwfint.awsassets.panda.org/downloads/unlocking_and_scaling_climate_solutions_in_food_systems___wwf_analysis_of_ndcs_2022.pdf

WWF (2022): „Tányérunkon a változás” WWF jelentése a fenntartható táplálkozásról Közép-Európában, https://wwf.hu/wp-content/uploads/2024/02/WWF_jelentes_HU.pdf

Wynes, S., Nicholas, K.A. (2017) The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions. *Environmental Research Letters*, 12, 074024.

2. Alkotmánybírósági határozatok

13/2018. (IX. 4.) AB határozat

14/2020. (VI. 9.) AB határozat

28/1994. (V.20.) AB határozat

48/1998. (XI. 23.) AB határozat

56/1995. (IX. 15.) AB határozat

64/1991. (XII. 17.) AB határozat

3. Nemzetközi dokumentumok

Council of Europe (1950). *European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*

Council of Europe (2012) i. m. 8.

European Union and its Member States, 2020 december 17, Berlin, https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/EU_NDC_Submission_December%202020.pdf

Food and Agriculture Organization of the United Nations (2021): „Food systems account for more than one third of global greenhouse gas emissions”, 2021.09.03., <https://www.fao.org/newsroom/detail/Food-systems-account-for-more-than-one-third-of-global-greenhouse-gas-emissions/en>

Food and Agriculture Organization of the United Nations, International Fund for Agricultural Development, United Nations Children’s Fund, United Nations World Food Programme, World Health Organization: „The State of Food Security and Nutrition in the World 2024”. FAO; 2024. doi:10.4060/cc0639en

IPCC (2018) „Chapter 2: Mitigation pathways compatible with 1.5 C in the context of sustainable development”. The IPCC Special Report on Global Warming of 1.5 C, 93-174.

IPCC (2021) Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC. Cambridge University Press

OECD: „OECD-FAO Agricultural Outlook 2024-2033”, Executive summary, Közzétéve: 2024. július 2. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-fao-agricultural-outlook-2024-2033_4c5d2cfb-en.html

UNEP (2023). Emission Gap Report 2023: „Broken Record - Temperature hit new highs yet world fails to cut emissions (again)”

UNFCCC, United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992
Update of the NDC of the

WHO: „Obesity and overweight”, Közzétéve: 2024. március 1. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>

WHO. Obesity and overweight. Közzétéve: 2021. június 9. Utolsó letöltés: 2024. augusztus 7. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>

4. Uniós források

A Bizottság Közleménye, Iránymutatás az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 34-36. cikkének alkalmazásáról, (2021/C 100/03), 5. „Mezőgazdasági termékek”

CAP Strategic Plans Regulation

Consolidated version of the Treaty on European Union [2012] OJ C326/13.
Európai Parlament: „Az Áruk Szabad Mozgása”, az Európai Unió ismertetése 2024, https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hu/FTU_2.1.2.pdf

Európai Unió Bizottsága: „Farm to Fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system”, An official EU website, 2020, https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en

Európai Unió Bizottságának közleménye Az Európai Zöld Megállapodásról, 2019. december 11. COM(2019) 640 final. [továbbiakban: Európai Zöld Megállapodás].

Európai Unió Működéséről szóló Szerződés HL C 326., 2012.10.26, p. 47–390

Európai Unió. (2021). Európai Klímarendelet (EU) 2021/1119. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete

European Commission, Communication, ‘A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System’, COM(2020) 381, 20 May 2020 (Farm to Fork Strategy).

5. Ombudsmani jelentések

Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2710/2012 számú ügyben

Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-4749/2012. számú ügyben

6. Bírósági döntések

A L.E.G.O. ügyben hozott ítélet (2018, C-242/17., ECLI:EU:C:2018:804) 65. pontja; és az Ålands Vindkraft ügyben hozott ítélet (2014, C-573/12., ECLI:EU:C:2014:2037) 79. és 93. pontja.

Bor v. Magyarország, (50474/08). sz. kérelem, ítélet 2013. június 18.

C-302/86. sz. ügy, Bizottság kontra Dán Királyság, 1988. szeptember 21. (ECR 1988 04607) 1 C.M.L.R. 619

C-463/01. sz. ügy, Bizottság kontra Németországi Szövetségi Köztársaság, 2004. december 14. (ECR 2004 1-11705)

Fadeyeva v. Russia (55723/00) határozat, 2005. június 9.

López Ostra v. Spain, (16798/90. 1994. december 9.)

Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 2024. április 9.

7. Jogszabályok és közjogi szervezetszabályozó eszközök

Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről szóló 2016. évi L. törvény

Magyarország Alaptörvénye

Melléklet a 23/2018. (X. 31.) OGY határozathoz, a 2018-2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia, 2018, Innovációs és Technológiai Minisztérium